

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2010:7
ARKEOLOGISK FÖRUNDESRÖKNING

Järnåldersboplats vid Ulvsätter i Hallsberg

Närke, Hardemo socken, fastighet Ulvsätter 2:4, RAÄ 166

Leif Karlenby

UV BERGSLAGEN, RAPPORT 2010:7
ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING

Järnåldersboplats vid Ulvsätter i Hallsberg

Närke, Hardemo socken, fastighet Ulvsätter 2:4, RAÄ 166
Dnr 431-03437-2010

Leif Karlenby

Rapport 2010:7

Omslagsfoto: Stolphål och ränna i hus. Foto Leif Karlenby

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Gävle 2010. Medgivande I2010/0829

© 2010 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen AB

Drottninggatan 11

702 10 Örebro

Tel. 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

info@arkeologgruppen.se

Innehåll

Inledning.....	4
Syfte, metod och genomförande.....	4
Resultat.....	6
Långhuset.....	10
Boplatsens utbredning.....	12
Kortfattad bedömning av platsens karaktär och betydelse.....	12
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen.....	13
Referenser.....	13
Administrativa uppgifter.....	15
Bilagor.....	16
Bilaga 1. Schakttabell.....	16
Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar.....	16

Sammanfattning

Vid en arkeologisk förundersökning i syfte att begränsa boplatsen RAÄ 166 i Hardemo socken, påträffades 32 stycken anläggningar i form av stolphål, rännor, härdar och kulturlager. Ett antal stolphål och rännor i två av schakten kunde sammanfogas till lämningar efter ett långhus. En gavel med fem stolphål och något buktande rännor antyder ett långhus av yngre järnålderskaraktär. I övrigt fanns ett par kulturlagerrester med rikligt innehåll av kol och sot. De påträffade anläggningarna fanns huvudsakligen i boplatsens västra och sydvästra del, utanför det område som hade definierats vid utredningen. Därmed kunde konstateras att boplatsen hade en större utbredning än tidigare förmodat. Området bestod av två mindre förhöjningar avdelade av ett våtmarksparti. På båda ytorna har förhistoriska lämningar påträffats och det antyder att det rör sig om två bebyggelselägen. Dateringen av boplatsen bygger tillsvärdare på den ¹⁴C-datering som gjordes i samband med utredningen (890-1050 e Kr) samt det vid förundersökningen påträffade långhuset av yngre järnålderstyp.

Inledning

På uppdrag av länsstyrelsen i Örebro län har Arkeologgruppen AB utfört en arkeologisk förundersökning invid Ulvsätters industriområde, fastigheten Ulvsätter 2:4. Vid en utredning år 2009 påträffades en boplatslämning som gavs RAÄ-nummer 166 (Westin 2009; objekt 20). Området låg på en liten förhöjning invid ett åsparti och var tidigare planterat med pilar. Förhöjningen bestod huvudsakligen av sandig morän. I de lägre partierna fanns silt och glacial lera.

Vid utredningen fann man boplatslämningar i form av stolphål, härdar och andra gropar utan bestämd funktion. En ¹⁴C-datering placerar boplatsen i vikingatid. I området fanns också inslag av senare tid, bland annat fanns en sentida torplämning i den södra delen av ytan (Westin 2009; objekt 19).

Syfte, metod och genomförande

Förundersökningen genomfördes i syfte att begränsa boplatsytan åt väster och söder. Tanken var att lämningen skall uteslutas från exploateringen och inte bli föremål för ytterligare arkeologiska insatser. Därför avsågs att enbart gräva anläggningar i den utsträckning som behövdes för att avgöra om det rörde sig om fornlämningar eller inte. Vid undersökning grävdes endast ett stolphål. I övrigt var det uppenbart att det var en fornlämning.

Undersökningen bestod i att schakt grävdes med en grävmaskin med 1,8 meter bred släntskopa. Schakten grävdes genomgående med en skopas bredd. Matjordslagret avlägsnades så att underliggande naturliga mark framkom och däri nedgrävda anläggningar. Dessa

mättes in med totalstation, lagrades och registrerades i Intransis. Anläggningarna dokumenterades och beskrevs endast i plan, lodfoton av "husets" gavel togs för dokumentation (se fig 7).

Inga prover för dateringen eller makroanalys togs. Tillsvidare får boplatsen gälla för att vara en vikingatida plats.

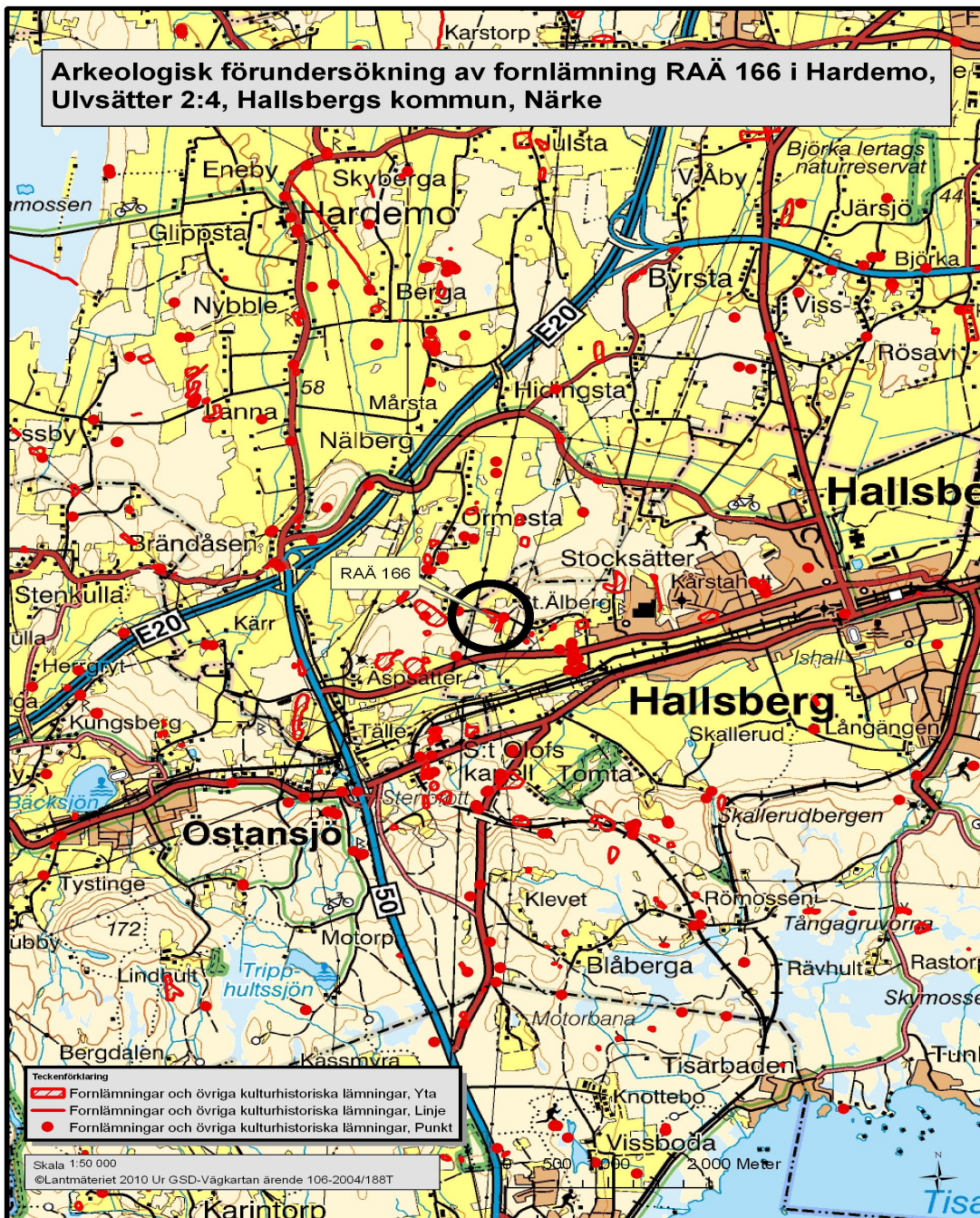

Fig. 1. Översigtskarta över Ulvsätterområdet. RAÄ 166 markerad med en röd prick.

Fig. 2. Översikt av undersökningsområdet. Foto från söder av Leif Karlenby.

Resultat

Sammanlagt elva schakt grävdes med maskin, varefter påträffade anläggningar mättes in och beskrevs i plan. De flesta anläggningar undersöktes inte, då syftet med förundersökningen var att bedöma boplatsens utbredning. En anläggning undersöktes för att bedöma om det rörde sig om fornlämning. Detta kunde bekräftas (A288, ett stolphål).

Sammanlagt påträffades 32 anläggningar. Fem av schakten innehöll inga anläggningar och i de övriga varierade antalet mellan 1 och 21 stycken. I de två schakten med flest anläggningar kunde flera av dessa kopplas ihop till ett hus (se beskrivning nedan). I ett par andra schakt fanns ansamlingar av större härdar (A213 i S209, A251, A257, A263 i S247 och A442 i S438). Bland anläggningarna kunde – utifrån en bedömning i plan – 21 stycken stolphål identifieras, dessutom 4 rännor, 5 härdar och härdrester, 1 mörkfärgning samt 2 kulturlager. Av stolphålen och rännorna kunde flera stycken knytas till en byggnad i S267 och S399).

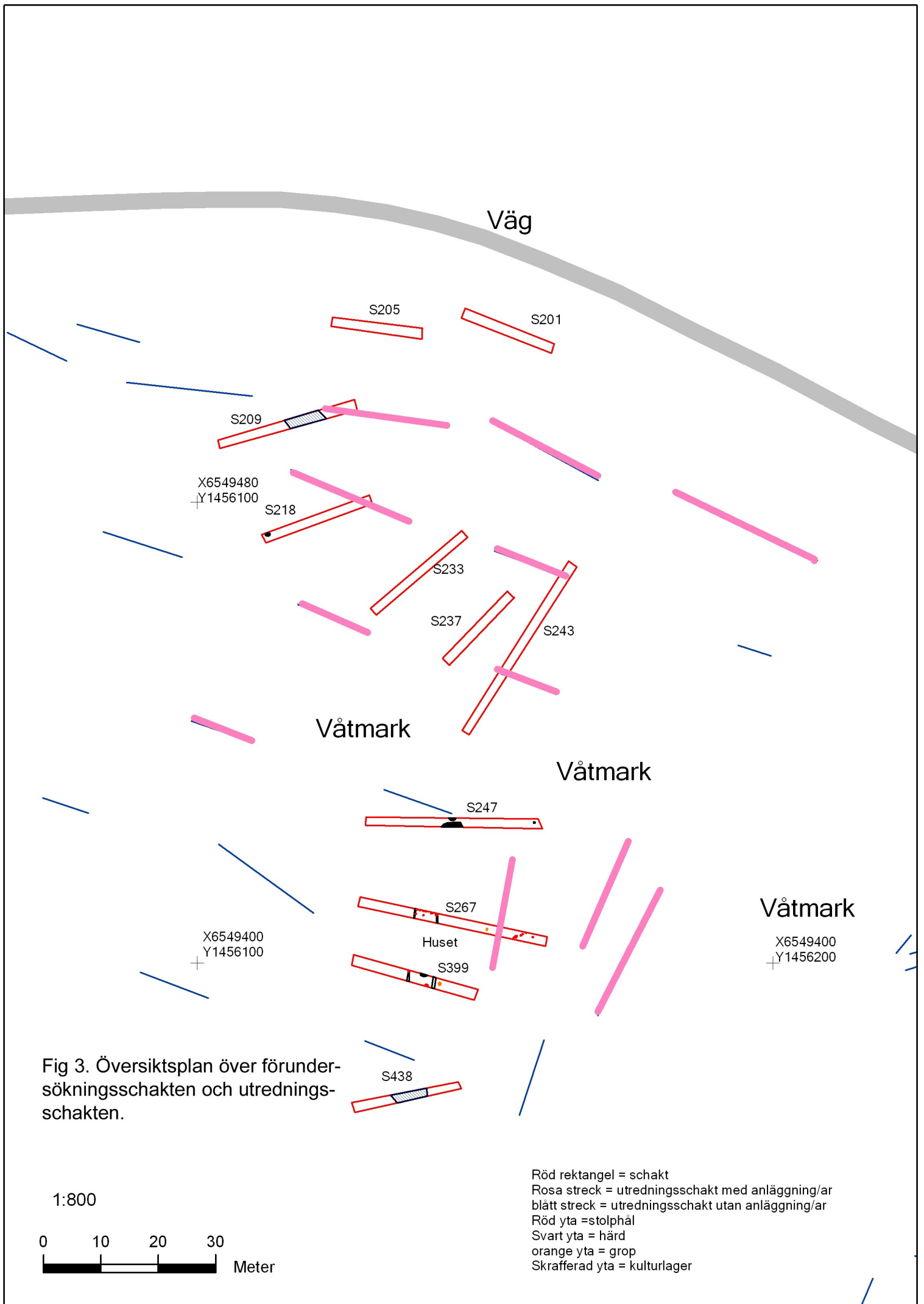
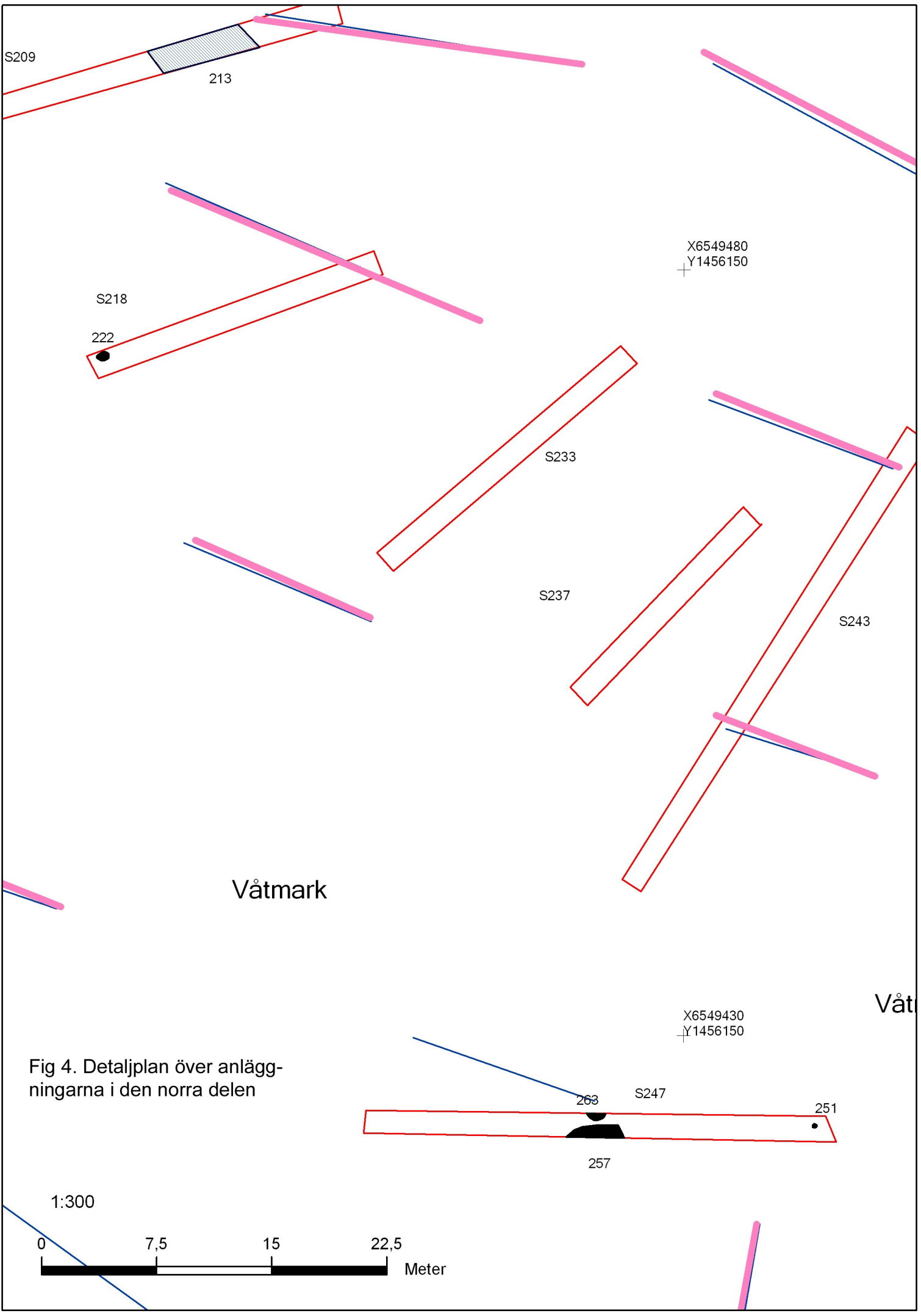

Fig 3. Översiktsplan över förundersökningschakten och utredningsschakten.

1:800

- Röd rektangel = schakt
- Rosa streck = utredningsschakt med anläggning/ar
- blått streck = utredningsschakt utan anläggning/ar
- Röd yta = stolphål
- Svart yta = hård
- orange yta = grop
- Skräfferad yta = kulturlager

S209

213

S218

222

X6549480
Y1456150

S233

S237

S243

Våtmark

Våt

X6549430
Y1456150

Fig 4. Detaljplan över anläggningarna i den norra delen

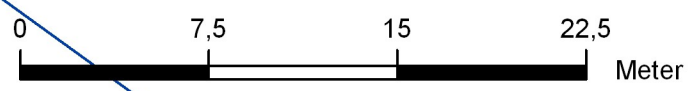
263

S247

251

257

1:300

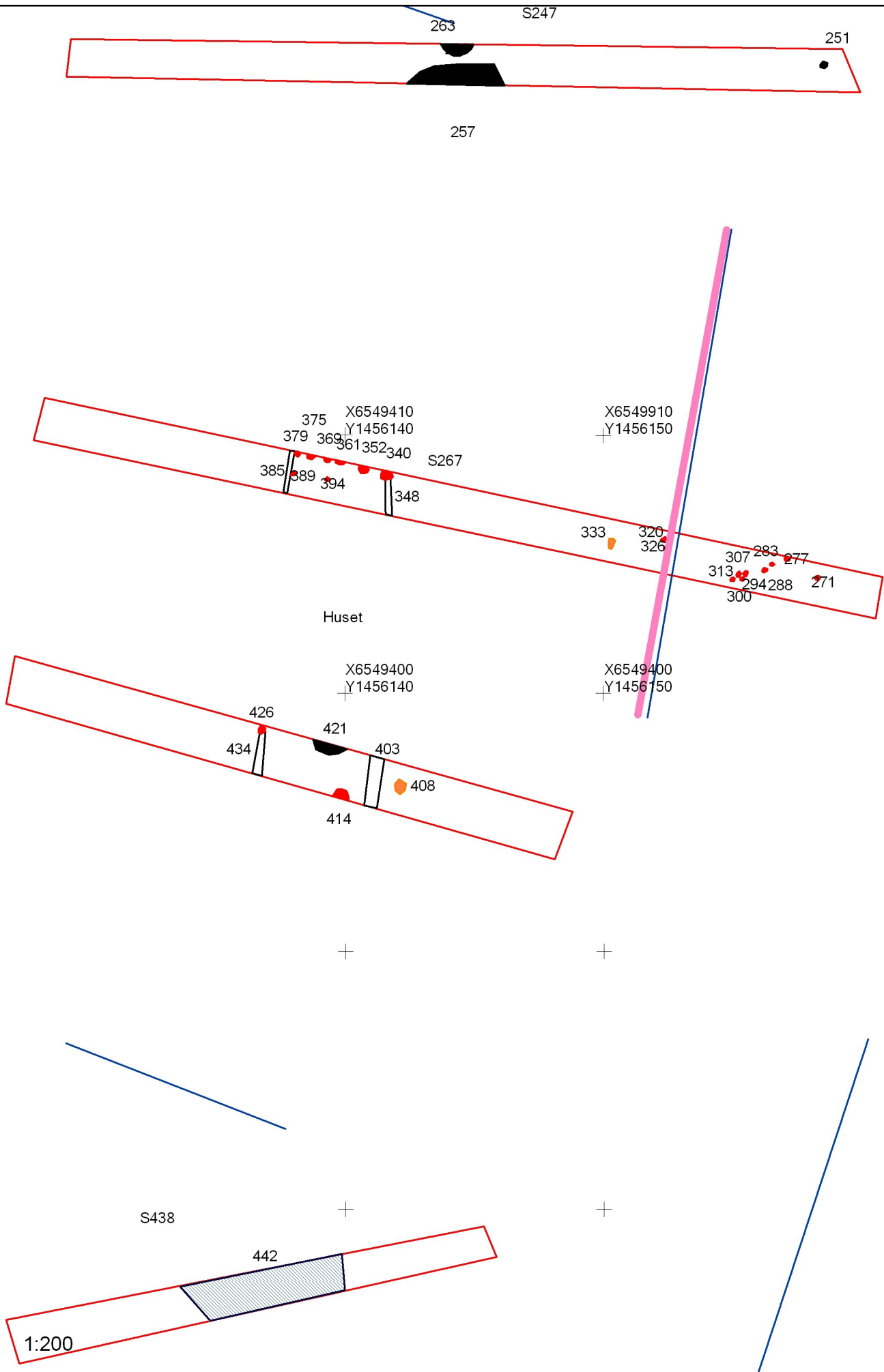

Fig 5. Detaljplan över anläggningarna i den södra delen.

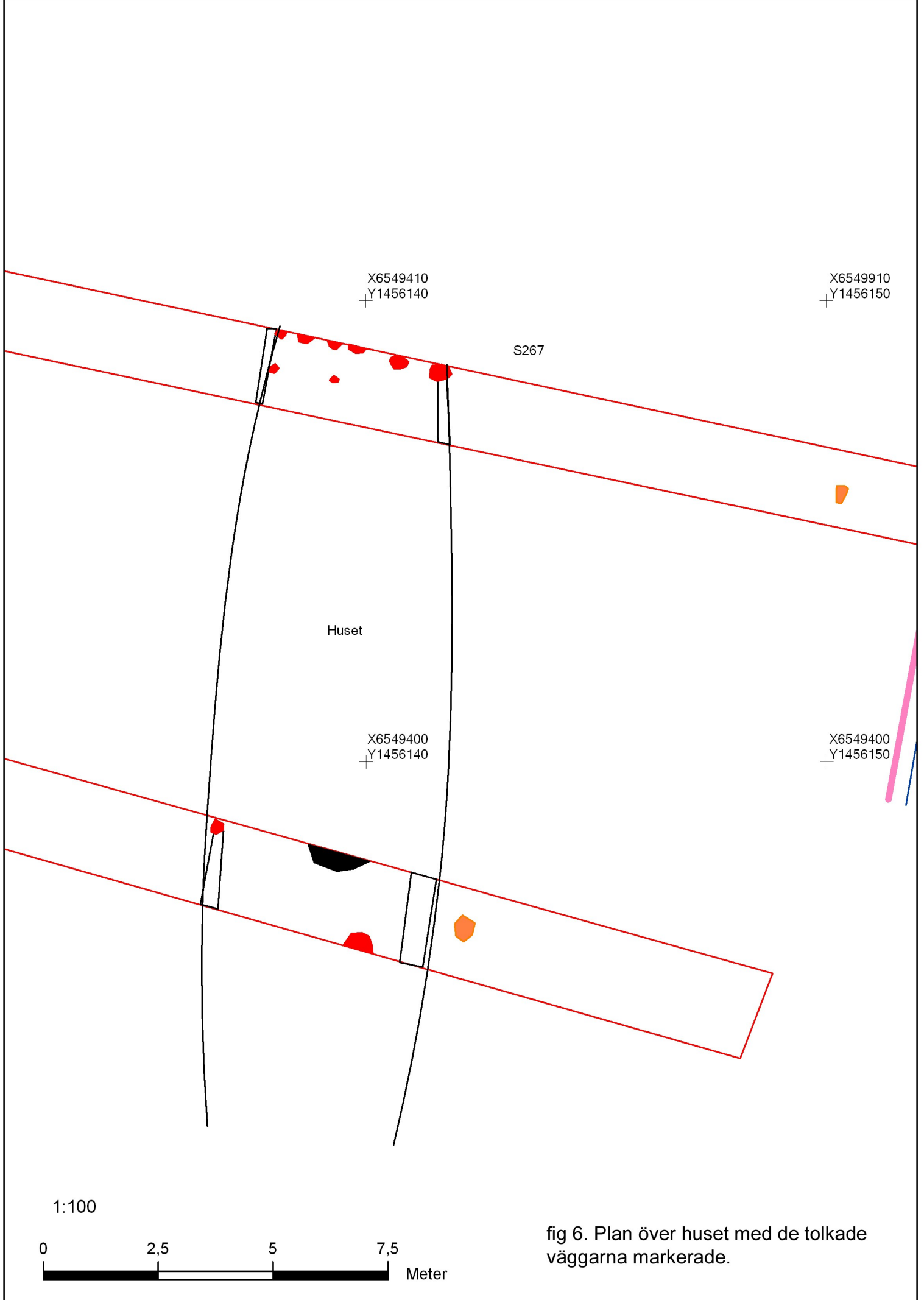
Långhuset

I S267 och S399 kunde resterna efter ett långhus identifieras. I S267 fanns en rad med fem stolphål som sannolikt var resterna efter den norra gaveln. I vinkel mot dessa fanns två rännor som sträckte sig över schaktets bredd. I S399 fanns två stolphål, en härd och två rännor som utgjorde fortsättningen på huset. Den kända längden på huset är cirka 12 meter, men eftersom rännorna beskriver en för yngre järnåldershus vanlig buktande form på väggarna, kan man beräkna längden till cirka 18 meter. Husets största bredd torde ligga nära S399 och uppgå till 5 meter. Gavelns bredd var cirka 4 meter.

Huset verkar inte ha haft en inre takbärande konstruktion, vare sig två- eller treskeppig. I S267 kan man se ett par stolphål som ligger strax innanför rännan. Detta antyder en konstruktion med takbärande stolpar i direkt anslutning till väggen. Denna typ av konstruktion var vanlig under yngsta järnåldern och då särskilt vikingatid. Antingen kunde den takbärande konstruktionen vara placerad på insidan som i Ulvsätter eller på utsidan, det bäst kända exemplet på denna typ finner vi i de sydsandinaviska trelleborgarna. Ett annat hus av denna typ finns i Skabersjö i Skåne, där dubbla stolphålsrader finns både utanför och innanför väggränsen (Hus & Gård 1995:78). I Uppland kan väl närmast hus E i Rickomberga, Bondykyrko socken tas upp som en jämförelse, främst i form av väggens konstruktion, dock inte till formen. Där är väggarna raka. Detta hus har daterats till 680-890 e Kr (Karlenby 1995:37). Dateringen är ganska vid och i fasindelningen framgår att huset kan vara något äldre än ¹⁴C-dateringen från Ulvsätter (1995:35ff). Emellertid vet vi ju inte vilken tidsomfattning vi har i Ulvsätter utifrån ett enda prov.

Härden i huset låg väl placerad mitt emellan väggarna och i mitten längs husets längdaxel. Det är därför sannolikt att den utgör resterna efter en eldstad inne i huset, kanske iorstugan eller "hallen" (Karlenby 2007:136).

Utifrån husets stolpsättning kan man anta att det rör sig om en byggnad som haft skiftesverksväggar. Två tekniker kan ha använts. Först har vi gavelns tätt ställda stolpar som placerats med cirka en meters mellanrum, lagom för att däremellan passa in de liggande plankor som ingår i skiftestekniken. Långväggarnas väggar har istället placerats på syllstockar, som delvis placerats i en ränna i marken. Där kan man inte se spåren efter skiftesverkets stående stolpar, då dessa placerats på syllen. Tekniken förekommer regelbundet från vikingatid och framåt, bland annat finns många exempel från Birka.

Boplatsens utbredning

Efter förundersökningen står det klart att boplatsens begränsning mot väster och söder måste justeras något i förhållande till resultaten från utredningen etapp 2. I ett av de två schakten som grävdes i den norra delen och längst väster ut framkom ett svart, sotigt kulturlager som antyder ett något västligare läge på boplatsen just där. Längre söder ut visar förundersökningsschakten S233, S237 och S243 att anläggningsförekomsten viker undan i detta parti. Förmodligen har detta samband med den våtmark som skiljer boplatsens norra del från dess södra. Högst sannolikt har boplatsen två bebyggelselägen, ett på vardera av de två förhöjningarna. I de södra schakten visar anläggningar åter att boplatsen sträcker sig längre väster ut än vad utredningen visade, bland annat genom långhuset.

Kortfattad bedömning av platsens karaktär och betydelse

Syftet med förundersökningen var i första hand att avgöra boplatsens rent geografiska utbredning. Därför har inte några ytterligare dateringar gjorts, likväl som andra prover har undvikits. Det är emellertid intressant att bedöma platsens läge och dess av allt att döma kortvariga existens utifrån bygdens historia i övrigt. Slätten norr om Hallsberg är tätt bebyggd med gårdar och byar med förmodad järnåldersdatering. Namnskicket bär på många ålderdomliga drag, t ex Ormesta, den närmaste byn till Ulvsätterboplatsen, kan med fog dras ned i äldre järnålder. Fornlämningsskiktet i området visar också på en betydande bebyggelse under hela järnåldern. I detta sammanhang är boplatsen vid Ulvsätter intressant, för den visar på en kortvarig etablering som – förmodligen under tidig medeltid – överges och inte bebyggs igen förrän under 1800-talet (Westin 2009; se objekt 19). Vikingatiden var allmänt i Norden en mycket expansiv period och det finns flera exempel på nyetableringar under denna tid. Det finns också exempel på att många av dess platser övergavs under medeltid, särskilt inträffar många ödeläggelser under 1300-talet, och då inte bara beroende på digerdödens härjningar under dess andra halva (Karlenby 1995). Utan ytterligare ¹⁴C-dateringar och med en mer omfattande undersökning av boplatsen kan vi inte med säkerhet säga att den är en representant för vikingatida expansion och medeltida tillbakagång, men de få indikationer vi har (¹⁴C-datering och hustyp) antyder ändå detta.

Fig. 7. Lodfoto över husgaveln. Stolphålen i denna syns i nederkant av bilden. Foto och montage av Leif Karlenby.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Undersökningsplanen följdes i stora drag, emellertid kom en del schakt att grävas i väster för att bättre begränsa boplatsen åt det hållet. Det visade sig nämligen att denna hade en större utbredning åt väster än vad som framgick av utredningen. Ett par schakt grävdes också i den NV delen då det inte var klart med boplatsens begränsning åt detta håll. Genom det antal schakt som grävdes kan man nu säkert fastställa boplatsens utbredning. Dokumentationen skedde med totalstation och alla data lagrades i programmet Intrasis. Alla anläggningar beskrevs i plan och ett antal fotografier togs av gaveln på det påträffade huset. Även om ¹⁴C-analyser kunde genomföras bedömdes detta inte nödvändigt, då det stora flertalet av påträffade lämningar tydligt av förhistorisk karaktär. Dessutom kan det påträffade huset dateras till yngre järnålder och antyder en samtidighet med ¹⁴C-dateringen från utredningen. De recenta lämningar med bland annat rödgods, som påträffades vid utredningen, utgjorde förmodligen enstaka sentida störningar, som hänger ihop med något av torpen i närheten.

Referenser

- Hus & gård 1995. *Hus & gård i det förurbana samhället. Rapport från ett sektorsforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet*. Katalogdel. Redaktion: Hans Göthberg, Ola Kyhlberg och Ann Winberg. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Skrifter Nr 13. Stockholm.
- Karlenby, L. 1995. *Rickomberga. Bebyggelse under 2000 år. Arkeologisk undersökning, Bondkyrko socken, Uppland*. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala rapport 1995:20. Uppsala.
- Karlenby, L. 2007. Bostadens inre liv under nordisk äldre järnålder – betraktelser kring hem och hall. I Göthberg, H. (Red): *Hus och bebyggelse Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland. Volym 3. Uppsala.

Westin, Å. 2009. *Äldre bebyggelse och stenröjning vid Ulvsätters industriområde*. Närke, Hardemo socken, Ulvsätter 2:4. Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen rapport 2009:7. Örebro.

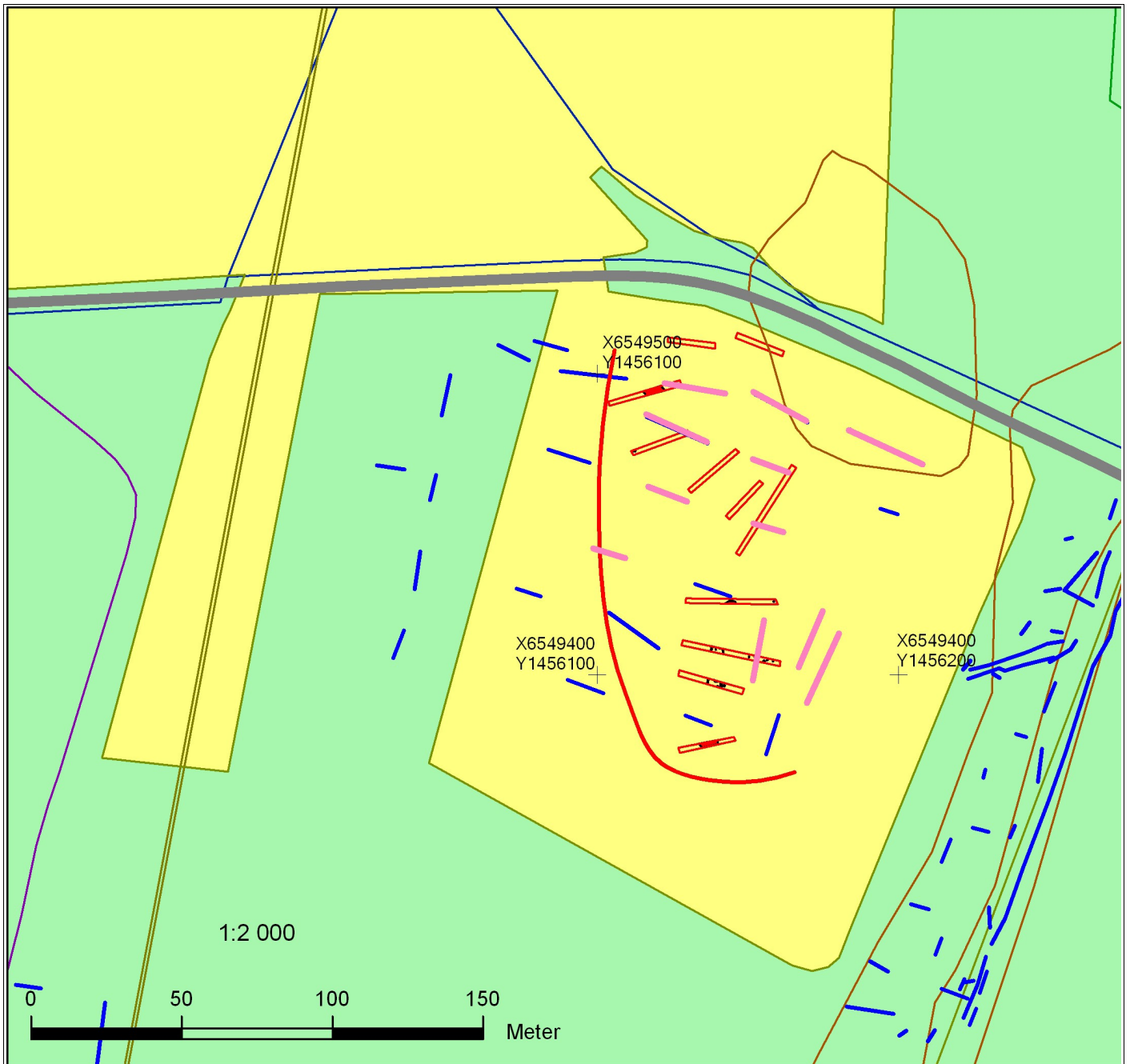

Fig. 8. Översiktskarta med gräns inlagd för boplatsens utbredning i väster och söder, markerad med röd linje. Blå streck=utredningsschakt utan anläggningar, Rosa streck=utredningsschakt med anläggningar, Röda rektanglar=förundersökningsschakt i vilka anläggningar har markerats med svart.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-03437-2010.

Projektnummer: Ag2010_06.

Undersökningstid: 6–8 september 2010.

Projektgrupp: Leif Karlenby och Helmut Bergold.

Underkonsulter: Hallafors åkeri och schakt AB.

Exploateringsyta: 3000 m².

Undersökt yta: 434 m²/ 241 löpmeter.

Koordinatsystem: RT90, 2,5 GON V.

Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:

x 6549370 y 1456100.

Höjdsystem: -.

Dokumentationshandlingar: Digital dokumentation i form av
Intrasisundersökning förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd: -

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt nr	Längd x bredd/ djup (m)	Beskrivning	Anläggningar
S201	17x1,8/0,25	Cirka 0,2 m grästorv och ploglager, i botten guldfärgad sandig morän	-
S205	18x1,8/0,3	Cirka 0,25 m grästorv + ploglager, i botten något stenig, sandig morän	-
S209	25x1,8/ 0,4	Cirka 0,3-0,35 m grästorv + ploglager. Grusig, siltig morän i botten	A213
S218	20x1,8/0,35	Cirka 0,3 m grästorv och ploglager, i botten grusig morän	A222
S233	21x1,8/ 0,4	Cirka 0,3 m grästorv och ploglager, i botten sandig/grusig morän	-
S237	18x1,8/0,4	Cirka 0,2 m grästorv och ploglager, i öster grusig morän, i väster övergående mot silt/lera	-
S243	35x1,8/0,4 0,3-0,35	0,2 m grästorv och ploglager, i botten grusig morän övergående i sand	-
S247	27x1,8/0,3 0,2-025	0,2 m grästorv och ploglager, i öster grusig morän övergående till silt/lera i väster	A251, A257, A263
S267	34x1,8/0,35	0,25 m grästorv och ploglager, i botten grusig morän, längst i väster övergående mot silt	A271, A277, A283, A288, A294, A300, A307, A313, A320, A326, A333, A340, A348, A352, A361, A369, A375, A379, A385, A389, A394
S399	24x1,8/0,35 0,20	0,25 m grästorv och ploglager, i botten grusig morän i öster övergående i sand – silt – lera i väster	A403, A414, A421, A426, A434
S438	20x1,8/0,35	0,25-0,30 m grästorv och ploglager, i botten silt	A442

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar

A213

X6519195

Y1456119

Kulturlager, innehåller sotig kolig silt/sand, skärvig och skörbränd sten.

Möjligen härdrester. S209

A222

X6549474

Y1456112

Härd, närmast rund 0,5 m i diameter. I ytan sot, kol samt skärvig och

skörbränd sten. Delvis humös. S218

A251

X6549424

Y1456158

Härdrest, oval 0,2x0,3 m. I ytan sot och kol, låg i morängrus S247

A257

X6549424

Y1456144

Härd, 3,5x0,6-0,9 m I ytan sot och kol, mörkfärgad silt. Enstaka skörbrända stenar. Oklar form, utplöjd, kan bestå av flera härdar. S247

A263

X6549425

Y1456144

Härdrest, 1,4x0,5 m. I ytan sot och kol i silt. Enstaka skörbrända och skärviga stenar. S247

A271

X6549404

Y1456158

Stolphål 0,28 m i diameter, mörkfärgad sand, något sotig. Två stenar i kanten Skoning? S267

A277

X6549406

Y1456157

Stolphål 0,28 m i diameter, mörkfärgat grus i ytan S267

A283

X6549405

Y1456156

Stolphål 0,16 m i diameter, mörkfärgat grus i ytan S267

A288

X6549405

Y1456156

Stolphål 0,24 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan. **Grävdes**, 0,13 m Fyllning av mörkfärgad sand S267

A294

X6549405

Y1456155

Stolphål 0,16 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267

A300

X6549405

Y1456155

Stolphål 0,15 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267

A307

X6549404

Y1456155

Stolphål 0,18 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267

A313

X6549404

Y1456152

Stolphål 0,17 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267

A320

X6549406

Y1456152

Stolphål 0,20 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267**A326**

X6549406

Y1456152

Stolphål 0,22 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267**A333**

X6549406

Y1456152

Grop/mörkfärgning 0,3x0,4 m. Mörkfärgad sand med enstaka kol. Osäkert om det rör sig om en anläggning. S267**A340**

X6549408

Y1456142

Stolphål 0,40 m i diameter, mörkfärgad sand, enstaka sot i ytan. S267**A348**

X6549408

Y1456142

Ränna, 0,8x0,3 m (N-S), mörkfärgad sand, lite sot och kol S267**A352**

X6549409

Y1456141

Stolphål 0,30 m i diameter, svart sand i ytan, sot och kol. Brunnet stolphål? S267**A361**

X6549409

Y1456140

Stolphål 0,40 m i diameter. Stenskott, mörkfärgad sand i ytan S267**A369**

X6549409

Y1456139

Stolphål 0,30 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan, sot och kol. Tveksamt, färgning? S267**A375**

X6549409

Y1456139

Stolphål 0,30 m i diameter, stenskott, mörkfärgad sand i ytan S267**A379**

X6549409

Y1456138

Stolphål 0,40 m i diameter, mörkfärgad till svart sand i ytan. Stenskott S267**A385**

X6549409

Y1456138

Ränna 1,40x0,30 m (N-S), mörkfärgad sand i ytan S267

A389

X6549409

Y1456138

Stolphål 0,28 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan S267**A394**

X6549408

Y1456139

Stolphål 0,24 m i diameter, mörkfärgad till svart sand ytan, sot och kol. S267**A403**

X6549396

Y1456141

Ränna 1,8x0,4 m (N-S), något oklar begränsning. I ytan mörkfärgad sand S399**A408**

X6549396

Y1456142

Grop/Stenlyft. I ytan mörkfärgad sand, oregelbundet rektangulär till kvadratisk rund. 0,4x0,5 m S399**A414**

X6549396

Y1456140

Stolphål 0,30 m i diameter, stenskott, mörkfärgad sand i ytan S399**A421**

X6549398

Y1456139

Härd 1,2x0,5 m. Sot och kol, enstaka skärviga och skörbrända stenar. Fyllning mörkfärgad, svart sand/silt S399**A426**

X6549699

Y1456137

Stolphål 0,40 m i diameter, mörkfärgad sand i ytan, sot och kol S399**A434**

X6549698

Y1456137

Ränna 1,2x 0,4 m, mörkfärgad sotig sand/silt, enstaka stenar S399**A442**

X6549377

Y1456137

Kulturlager, 5 meter långt i schaktets hela bredd, sot och kol, skärviga stenar. Kan bestå av flera intill varandra anlagda större härdar. S438